

9. Тормос

Петя Попова, ФРП

Формите на тормос притежават практически неограничен репертоар от действия, думи и жестове, които систематично причиняват физическа или психическа болка на жертвата. Някои действия, подмятания, прякори, потупвания, които в приятелска среда могат да се възприемат като шеги и закачки, се превръщат в тормос, ако насилникът знае, че това притеснява потърпевшия.

1. Подходи към понятието за тормос

1.1. Психологически подход

От психологическа гледна точка интерпретацията на тормос включва:

- желание за умишлено, преднамерено причиняване на физическа или психическа болка на друг човек;
- желанието се изразява в конкретни и целенасочени действия;
- потърпевшият е реално наранен – физически или психически;
- тормосът е злоупотреба от позицията на силата;
- липсва разумно оправдание или основание за подобно поведение;
- тормосът е с подчертано травмиращ характер поради повтаремостта на действията, нанасящи вреда;
- обикновено пасивността на потърпевшия, липсата на съпротива и демонстрацията на безпомощност доставят видимо удоволствие на извършителя и го мотивират да продължи;
- извършителят може да е едно лице или група от хора;

Тормосът нанася трайни и дълбоки травми с пряко отражение върху достойнството, самочувствието, самооценката и идентичността на потърпевшия. При липса на категорична реакция на жертвата и проява на пасивност, с времето актовете на тормос продължават и се развиват като придобиват разнообразни форми. Тормосът е вид агресивно поведение, което е злонамерено, извършва се от позицията на силата и е често повтарящо се и продължително във времето. Не е тормос незлонамерено агресивно поведение между равни по сила, което е еднократно или рядко случващо се.

1.2. Юридически подход

Съгласно разпоредбата на чл. 5 във връзка с § 1, т. 1 от допълнителните разпоредби на ЗЗДискр. тормос е всяко нежелано поведение на основата на признаците

по чл. 4, ал. 1 от ЗЗДискр., изразено физически, словесно или подруг начин, което има за цел или резултат накърняване достойнството на лицето и създаване на враждебна, обидна или застрашителна среда.

Забраните за тормоз и подбуждане към дискриминация са включени относително скоро в правото на ЕС срещу дискриминацията с цел осигуряване на по-фокусирана защита.

Тормозът е определен като отделен вид дискриминация в директивите на ЕС срещу дискриминацията. В миналото той е бил разглеждан като специфична проява на пряка дискриминация. Отделянето му като самостоятелен вид дискриминация е извършено по-скоро с цел изтъкване на тази особено вредна форма на дискриминационно третиране, отколкото в резултат на промяна на концепциите за дискриминацията като явление.

Съгласно директивите, насочени срещу дискриминацията, тормозът се приема като форма на дискриминация, когато:

1. е налице **нежелано поведение**, свързано с признак, предмет на защита;
2. имащо за цел или водещо до **накърняване на достойнството** на дадено лице;
3. и/или създаване на **смущаваща, враждебна, деградираща, унижителна или обидна обстановка**.

Според това определение за доказване на наличието на тормоз

не е необходим случай за сравнение. Това обстоятелство отразява основно факта, че самият тормоз представлява правонарушение поради формата, под която се реализира

Изявление на Боян Станков-Расате от името на Български национален съюз в предаването „Челюсти”, излъчено едновременно по Дарик Радио и Нова телевизия по темата „Малта иска от България да приеме бежанци от Африка. Да се съгласим ли?:

„Ще дойдат бежанци от такива държави, които са на стотици хиляди години в културното развитие. ... идват с чужд манталитет, с чужди навици, с чужда култура и не могат да бъдат интегрирани, защото така са устроени генетически... за мен и за много други хора е извратено, когато собственото ти семейство, визирайки собствения ти народ, изнемогват, живеят бедно и се чудят как да свържат двата края, да има хора, да има държавни агенции, които да се грижат за чуждо семейство, за хора, които са чужди на нашата култура, чужди на нашата държава и чужди на нашия народ, извратено е да се грижиш за семейството на другия... ако не му дадете работа, те ще излязат на улицата и ще се занимават с нещо друго, незаконно... Не можем да го приемем това, няма как да стане, защото аз моето дете още от двегодишно го водя в зоопарка и му обяснявам разликите между човека и маймуната... Всеки българин предпочита да се погрижи за собственото си семейство пред това да внесе екзотични представители на непознати народи, които да увеличават престъпността, да свалят цената на труда... Дъщеря ми от двегодишна прави разлика между човек и маймуна и няма как да се влюби в чернокож.”

Източник: Р на КЗД № 288/2010 по адм. пр. № 235/2009, потвърдено с възпроизвеждане на аргументи и изводи с Р №14653 на ВАС от 10.11.2011 г. по адм.д. № 4855/2011. Първи решения, установяващи едновременно тормоз и подбуждане към дискриминация (по признака етническа принадлежност, раса, гражданство, религия или вяра).

(словесно, несловесно или физическо насилие) и потенциалното въздействие, което може да окаже (накърняване на човешкото достойнство).

При определяне на понятието за тормоз правото на ЕС възприема гъвкав подход, който отчита както обективните характеристики на въздействието върху жертвата, така и нейните субективни преживявания. Първо, наличието на тормоз се определя въз основа на това как жертвата е възприела начина, по който е била третирана. Второ, дори ако жертвата не чувства последиците от тормоза, все пак може да бъде направена констатация за наличие на тормоз, ако ищецът е обект на разглежданото отрицателно поведение.

Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи не забранява изрично тормоза или подбуждането към дискриминация, но предвижда определени права, които имат връзка с тази област. Така например, действията на тормоз може да бъдат квалифицирани като нарушение на правото на зачитане на личния и семейния живот, което е защитено съгласно чл. 8 от ЕКЗПЧОС, или на правото на лицата да не бъдат подлагани на нечовешко или унижително отношение или наказание, гарантирано от чл. 3, а подбуждането към дискриминация може да попадне в приложното поле на други разпоредби на конвенцията, като например тези за свободата на религията или на събранията, гарантирани съответно в чл. 9 и чл. 11, в зависимост от контекста. Когато за такива действия може да се установи, че са извършени с дискриминационни мотиви, ЕСПЧ разглежда твърденията за нарушения на съответните членове на конвенцията във връзка с чл. 14, който съдържа забраната на дискриминацията.

Тормозът може да се прояви под различни форми, засягащи някой от защитените признаци. Най-често разглежданите казуси, свързани с тормоз, са в контекста на достъпа до трудовия пазар и заетостта, професионалното обучение и повишението, работното място, както и признаците пол и етническа и религиозна принадлежност.

Съгласно практиката на СЕО забраната за тормоз включва и забрана за тормоз по асоциация, т.е. тормоз поради свързаност на тормозения с носител на защитен признак. Съдът на Европейската общност изрично се произнася, че майка, която страда от тормоз заради своето дете с увреждане, е жертва на тормоз в своето лично качество.

2. Проблемни области при идентифициране на тормоза

2.1 Смесване на дефиницията за тормоз с дефинициите за пряка и непряка дискриминация¹⁵⁴

В българската съдебна практика понятията за пряка дискриминация, непряка дискриминация и тормоз често се смесват, като признаци на института на непряката и понякога на пряката дискриминация незаконосъобразно се приобщават към състава на тормоза. Така предвиденият в закона особен фактически състав на тормоза бива третиран като „допълнителни изисквания“ за установяване наличието на тази форма на дискриминация, което, наред с „общите елементи“, поставя двойни изисквания за установяването на тормоза – да са налице и фактическият състав на самия тормоз, и кумулативно един общ отделен фактически състав на пряка или непряка дискриминация.

Този подход е с редица сериозни пороци.

Първо, той сериозно затруднява защитата, защото изисква доказване на двойно повече елементи, отколкото законът предвижда, за да се установи нарушението „тормоз“.

Второ, и по-важно, то реално обезсмисля особената легална дефиниция на тормоза. Според тази дефиниция не е релевантно дали спорното третиране е различно. Доколкото това третиране унижава достойнството и създава враждебна среда за човека, налице е тормоз, дори и всички останали да са третирани по същия начин. Не е необходимо сравнение.

На следващо място, законовата дефиниция не допуска оправдаване на тормоза посредством законна цел и съразмерност. Забраната за тормоз по закон е абсолютна. Тя не предполага, че третиране, което накърнява достойнството и създава враждебна среда въз основа на защитени признаци, може да има законна цел или да е съразмерно. С произволното си тълкуване съдът директно нарушава този материален закон.

2.2 Изискване за кумулативно вместо алтернативно наличие на цел и резултат

Изисквания за задължително установяване на особена цел и особен резултат при наличие на тормоз, въпреки че законовата дефиниция изисква „цел или резултат“.

2.3 Обект на тормоза (пострадало лице)

Друга проблемна област е очертана от въпроса дали обект на тормоз може да бъде само конкретно лице или всеки носител на признака, ако деянието е абстрактно

¹⁵⁴ Този анализ е основан на *Илиева, М.*, Практика на гражданските съдилища по Закона за защита от дискриминация, С., 2009 г., 145-154.

насочено към цялата група, обособена според признака. Според тълкуването, характерно за практиката на КЗД, част от съдебната практика и част от теорията, тормозът може да бъде извършен и срещу абстрактно определена жертва¹⁵⁵. Това широко интерпретиране на закона разширява правото на иск до всеки, който принадлежи към засегнатата група или е свързан по някакъв начин с нея.

Според другото, по-тясно тълкуване, характерно за друга част от съдебната практика и теория, принадлежността към дадена група, определена по някои от защитените признаци, сама по себе си не е достатъчна за извод, че принадлежащото към тази

Из авторска статия на Любен Лачански, отговорен редактор на в. „Новинар“, „Стената във „Факултето“ ще се издими през кюмбетата“, публикувана във вестника на 20.11.2007 г.: „засукана бременна циганка, до нея три сополиви чаавета около полата й... тази нашенска Изаура е само на 14 години, неграмотна и с четири условни присъди. Две от които може да са за твоя преносим компютър и портфейл...“.

След сезиране от ромската организация „Дефакто“ с Р № 82/14.05.2009 г. по адм.пр. № 139/2007 КЗД установява тормоз чрез използване на слово за иронизиране на ромския етнос, представянето му в негативна светлина (неграмотност, нехайство за поколението, криминалност) и уронване на човешкото достойнство на представителите му. С този извод и аргументите на КЗД се солидаризира ВАС в Р на ВАС № 607 от 14.01.2009 г. по адм.д. № 10911/2008.

Източник: *Петров, В.*, Тормоз на етническа основа чрез публикация – В: Общество и право, кн.4/2009 г., с. 32 и сл.

група лице е станало обект на тормоз чрез деяние, насочено общо към групата, но не и към отделни нейни членове¹⁵⁶. Това тълкуване изхожда от прочит на закона, според което, като е описал пострадалия в членувана форма и единствено число („лицето“), „законодателят не е искал да санкционира абстрактни съждения, писания и идеи, насочени към неопределен кръг лица от определени етноси, раси, религиозни общности, полове и пр., а конкретно

поведение ... насочено срещу конкретно лице или група лица”¹⁵⁷. Поддържа се, че разширителното тълкуване би надхвърлило целта на антидискриминационния закон и би отворило пространство за ограничаване на свободата на словото чрез „цензура на мненията“, ключително като въдейства върху авторския избор на стил, предпочитания към употреба на крайни изразни средства и др.¹⁵⁸. Все в тази връзка се изтъква, че тормозът, създаващ враждебна, обидна или застрашителна среда, е съставомерен само

¹⁵⁵ *Илиева, М.*, Практика на гражданските съдилища по Закона за защита от дискриминация, С., 2009 г., с.147 и сл. Вж. цитираното там Р на СГС от 13.03.2008 г. по гр.д. № 3371/2007 г., в което се казва: „Не може да се възприеме становището, че изказванията трябва да бъдат насочени срещу конкретно лице“.

¹⁵⁶ *Петров, В.*, Тормоз на етническа основа чрез публикация – В: Общество и право, кн. 4/2009 г., с. 32 и сл. Вж. още Р на СГС от 22.02.2007 г. по г.д. № 2861/2006 г., в което се казва, че „конкретното говорене срещу една етническа група не е конкретно говорене против всички етнически групи“, цит. по *Илиева, М.*, Пак там.

¹⁵⁷ *Петров, В.*, Тормоз на етническа основа чрез публикация. Цит. съч. с. 37.

¹⁵⁸ *Петров, В.*, Пак там, с. 38.

ако и доколкото такава атмосфера е създадена на „конкретно място – работно място, учебно заведение, държавно учреждение, търговски обект”¹⁵⁹.

Изложеното тясно становище изхожда от чисто правен анализ на обхвата на конституционно разрешените ограничения на свободата на словото по чл. 39, ал. 2 от КРБ, от които само забраната за изразяване на мнения, които целят разпалване на вражда или присоават към насилие, е относима към понятието за тормоз по чл. 4 от ЗЗДиск. Следователно, понятието за тормоз не следва да се тълкува по начин, който му придава по-широк обхват, отколкото е обхватът на конституционното ограничение.

Различията между двете становища нямат значение само за извода дали в конкретен случай е осъществена дискриминация във формата на тормоз, но и за извода кои и какви лица са активно легитимирани да търсят защита – само конкретно засегнатите физически лица или по-широк кръг субекти, включително юридически лица¹⁶⁰.

3. Прояви на тормоз

3.1 Bullying – „тормоз между връстници”¹⁶¹. Крайните форми на насилие в училище – тогава, когато то е непредизвикано, злонамерено,

регулярно и цели психически или физически да нарани другия. Сбор от съзнателни негативни постъпки, които са дълготрайни, насочени към един и същ ученик от страна на един ученик или група (най-често двама-трима ученици насилват един). Отрицателните постъпки включват физическо и/или психическо насилие, изолация. Отношението между насилника и жертвата винаги е съпроводено от неравностойност на силите на постоянната опозиция сила–безпомощност.

3.2 Психически тормоз – заплашително, оскърбително, унизително отношение към някого, което е трудно доказуемо поради липса на обективни доказателства. Подобно

Изказване на Пламен Йорданов, кмет на район „Овча купел”, Столична община, на 14.11.2006г. в ефира на „Дарик радио”: „Категорично съм против изграждането на територията на „Овча купел” на квартал, където да бъдат настанени 120 ромски семейства, защото ... за не повече от половин година ще набъбнат. Ще дойдат тук от цяла България, ще дойдат техни роднини, приятели, познати. Това ще създаде един опасен конфликт между българите и ромите.... Кравите в „Овча купел” ще пречат много малко, отколкото един цигански квартал там. ... Нали разбирате само след половин година какво ще бъде там?...Нямам нищо против ромите. Те трябва постепенно да се култивират, да придобият битовите нормални навици на граждани, но докато не стане това, те не може да живеят измежду гражданите, защото останалите хора ще страдат от тяхната липса на елементарни битови навици. Едно такова ромско селище е десет пъти по-опасно в близост до жилищни квартали отколкото едно сметище. Те ще плъзнат из комплекса, ще обезкостят комплекса. Хората в комплекса ще почнат да си продават на безценица апартаментите. Всички врати ще бъдат разбити, всички мазета ще бъдат разбити, опоскани. Това ще бъде едно нашествие.”
КЗД с Р № 141/2008 по адм.пр. № 40/2007 установява тормоз.

¹⁵⁹ Петров, В., Пал там, с. 40.

¹⁶⁰ Вж. и по този въпрос цялостно Петров, В., Тормоз на етническа основа чрез публикация. Цит. съч.

¹⁶¹ Терминът на български език е въведен от проф. Камен Калчев.

отношение се отразява пагубно на самоуважението и самооценката на човек. Поведението на насилника се изразява в думи, жестове, режисирани епизоди на унижения и уязвяване на жертвата.

3.3 Групов тормоз – преследване и унижения на жертвата от страна на група.

3.4 Расов тормоз – изборът на жертва от насилниците е на основата на расов признак. Поведението и действията са обединени около признаци на потърпевшия, пряко свързани с неговата/нейната етническа принадлежност и целят да предизвикат чувство на малоценност и унижение на база точно тези признаци.

3.5 Религиозен тормоз - изборът на жертва от насилниците е на основата на религиозен признак. Поведението и действията са обединени около признаци на потърпевшия, пряко свързани с неговите/нейните религиозни предпочитания и целят да предизвикат чувство на малоценност и унижение на база точно тези признаци.

3.6 Сексуален тормоз – включва нежелани и неочаквани думи или действия на сексуална основа, които предизвикват неудобство и притеснение у потърпевшия.

3.7 Stalking¹⁶² - неоторизирано преследване и следене на някого до степен, в която се преживяване в личното пространство и живот. Потърпевшите изживяват чувство на страх относно сигурността си.

3.8 Mobbing¹⁶³ - проява на насилие от страна на организирана група с цел наказание или унищожаване на човек под предлог за извършено от него/нея престъпление без провеждането на законен процес. Често действителната виновност на потърпевшия или невинност е ирелевантна и незначима за насилниците.

3.9 Hazing¹⁶⁴ - преследване, тормоз или подлагане на мъчения, умишлено и нарочно с цел доказване на качества за членуване в определена група. Този тип тормоз е свързан с преминаване на специфични за групата ритуали, които са задължителни за принадлежността на групата.

¹⁶² Stalking (англ.) – дебна, вървя дебнешком.

¹⁶³ Mobbing (англ.) – линчуване, правораздаване от тълпата.

¹⁶⁴ Hazing (англ.) – тормозя, подигравам се.